

Tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərin rolu

Qızxanim Nizaməddin qızı Qəhrəmanova

*ADPU-nun "Pedaqoji psixologiya" kafedrasının müdiri,
psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

E-mail: qehremanova.qizxanim@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. N.T. Rzayeva,
psixol.ü.f.d., dos. M.S. Əliyev

Açar sözlər: şəxsiyyət, kollektiv, ünsiyyət, antipatiya, simpatiya, psixoloji iqlim

Ключевые слова: личность, коллектив, общение, антипатия, симпатия, психологический климат.

Key words: personality, collective, communication, antipathy, sympathy, psychological climate

Şəxsiyyət sosial varlıqdır. Bu mənada şəxsiyyətin formalaşması onun yaşadığı cəmiyyətlə, iştirak etdiyi münasibətlər sistemi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Cəmiyyət şəxsiyyətə təsir edir və onun gələcəkdə necə olacağını əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edir. Cəmiyyətdə qarşılıqlı münasibətlər işgüzar və şəxsi münasibətlər formasında reallaşır və qarşılıqlı əlaqəni şərtləndirir. O, ünsiyyətdə həyata keçirilir və eyni zamanda ünsiyyətdə iz qoyur, onun bir növ məzmunu rolunu oynayır.

Tələbə mühitində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müəyyən sistemi yaranır, kiçik (qeyri-rəsmi) qruplar formalaşır. Belə qruplardakı qarşılıqlı münasibətlər özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur: insanların sayının az olması sıx şəxsi, üz-üzə vasitəsiz əlaqələrin təzahür imkanlarını artırır; münasibətlər simpatiya hissənin, maraq və meyllərin birliyi, xarakter və davranışda ümumi xassələrin əsasında formalaşır; qrupda ənənələr, qaydalar, vəzifələr və sanksiyalar ortaya çıxır.

Məlumdur ki, çoxsaylı tələbatlar arasında ünsiyyət tələbatı fərdin ünsiyyət mədəniyyətinin tərkib hissələrindən biri kimi xüsusi əhəmiyyətlidir. Ünsiyyətdə insan təkcə ətrafdakıları deyil, özünü də öyrənir, ictimai həyat təcrübəsinə yiyələnir. Ünsiyyət tələbatı insanlarla müxtəlif əlaqələrin qurulmasına kömək edir, bilik və təcrübə, hisslər və fikir mübadiləsini stimullaşdırır və kollektiv münasibətlər fonunda dosta şəxsi ehtiyac, dostluq şəklində özünü göstərə bilər; və bunlar şəxsiyyətin fəallığının mənbəyidir (5, s. 736). Kollektiv münasibətlər fonunda tələbələrin ünsiyyəti fərdin "başqa Mən"lərlə dialoqu şəklində baş verən mənəvi dəyərlərin mübadiləsidir. Müasir təhsil yüksək təşkilatçılıq, məsuliyyətli bağlılıq, mənəvi münasibətlərin və maraqların zənginliyi ilə xarakterizə olunan tələbələr arasında birliyin inkişafına lazımı dərəcədə kömək etməlidir, bu da təhsil subyektləri arasında şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyini artırmaqla. Buna görə də tələbə komandasına müraciət və orada yaranan münasibətlər kifayət qədər vacibdir. Çox vaxt qruplarda əlverişli atmosfer yalnız təhsilin son illərində yaranır və buna görə də dostluq münasibətlərinin, qarşılıqlı anlaşmanın, qarşılıqlı dəstəyin və qarşılıqlı qəbulun formalaşdığı bir komanda kimi bir qrup yaratmaq üçün məqsədyönlü iş aparmaq məsələsi yaranır.

A.N. Leontyevin əsərlərində şəxsiyyət onun fəaliyyətindən ayrılmaz element kimi götürülür, tələbatları ödəmək üçün şəxsiyyət məqsədyönlü fəaliyyət göstərir. Şəxsiyyət həm şərt,

həm də fəaliyyətin məhsulu kimi çıxış edir. Bir şəxs eyni vaxtda bir neçə fəaliyyət növü ilə məşğul olduğundan, tələbənin yaşına uyğun olaraq aparıcı fəaliyyət təlimlə yanaşı, “fəaliyyət iyerarxiyası” haqqında danışmaq lazımdır.

B.Q. Ananyevə görə, insan sosial bir fərd olaraq tarixi prosesin obyektivi və subyektivi dir. Buna görə də bir fərdin xüsusiyyətlərində insanın bütün inkişafı boyu baş verənlərin sosial mahiyyəti ən dolğun şəkildə açılır. Müəllif əsərlərində insanın şəxsiyyət kimi inkişafı, onda müxtəlif struktur blokların formalaşması, insanın fəaliyyət subyektivi kimi inkişafı, onun fərdiliyinin formalaşması problemlərini irəli sürür və o, daima şəxsiyyət kimi formalaşır. Və bütün bu sadalananlarda ünsiyyətin rolunu izlədi. Buna görə də belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər tələbə vaxtının çox hissəsini təhsil qrupunda keçirirsə, bu, müəyyən mənada onun şəxsiyyətinin inkişafına təsir edəcəkdir. Ünsiyyətin bütün əsas komponentlərini psixoloji proses kimi daha ətraflı təhlil edərək, B.Q. Ananyev, şifahi və şifahi olmayan ünsiyyət vasitələrini, onun daxili tərəfini, ünsiyyətdə iştirak edənlərin biliyini, şəxsiyyətlərarası bilikləri, ünsiyyətdə iştirak edən insanların daxili dünyasının rolunu və bütün kommunikasiyaya münasibətdə bu özəl proseslər arasında daimi əlaqələrin mövcudluğunu göstərir (4, c. 16).

Sosial qarşılıqlı əlaqə insan həyatının ayrılmaz xüsusiyyəti dir. Bizim hər günümüz digər insanlarla forma və məzmunca fərqli bir çox qarşılıqlı əlaqəni əhatə edir. Ən ümumi şəkildə, sosial qarşılıqlı əlaqəni “insanların başqalarının hərəkətlərinə reaksiya verməsi” kimi təyin etmək olar.

Q.M. Andreeva qarşılıqlı əlaqəni birgə fəaliyyətin təşkili kimi şərh edir: birgə fəaliyyət zamanı ünsiyyət təşkil olunur, məhz bu prosesdə insanlar həm məlumat, həm də fəaliyyət mübadiləsi aparmalıdırlar, yəni birgə hərəkətlərin forma və normalarını işləyib hazırlamalıdırlar (3).

V.N.Myasişevin tədqiqatları, bir insana münasibətin, bu insanla ünsiyyət quran insanların ağılının, hissələrinin, iradəsinin onun bütün əsas şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin təzahürlərinə necə təsir etdiyini öyrənməyə həsr edilmişdir. Eyni zamanda, o, daha çətin elmi problemi həll etməyə - ünsiyyətlə ünsiyyətdə iştirak edən insanların psixi prosesləri arasındakı əlaqəni açmağa çalışdı. Onun mülahizələrinin gedişatı belə idi: ünsiyyətin daxili subyektiv əsaslarında, yəni münasibətlərdə sapmalar baş verdikdə, insan müxtəlif insanlar üçün eyni olmasa da, az və ya çox dərəcədə güclü və sabit daxili gərginlik vəziyyətinə malikdir. Bu da mütləq onların qavrayışına və yaddaşına, təfəkkür və diqqətinə və affektiv-iradi sferasına təsir göstərir.

Tələbə qrupu gələcək mütəxəssisin şəxsiyyətinin formalaşdığı ilk və əsas sosial məkandır. Tələbənin şəxsiyyətinə güclü sosiallaşdırıcı təsir tələbə mühitinin özü, tələbənin oxuduğu qrupun xüsusiyyətləri, digər qrupların xüsusiyyətləri və təhsil müəssisəsində mövcud olan kurslar tərəfindən həyata keçirilir. Tələbə qrupunda şəxsiyyətlərarası, emosional və işgüzar münasibətlərin strukturlaşdırılması, formalaşması və dəyişdirilməsi, qrup rollarının bölüşdürülməsi və liderlərin irəli sürülməsi kimi dinamik proseslər mövcuddur və bütün bu proseslər şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətində və davranışında uğurlarına güclü təsir göstərir.

Tələbə qrupunun yaş tərkibinin homogenliyi kimi xüsusiyyətləri (yaş fərqi adətən 5 ildən çox deyil), maraqların, məqsədlərin, psixoloji xüsusiyyətlərin yaş oxşarlığını müəyyənləşdirir və qrupun birliyinə kömək edir. Tələbə qrupunun əsas fəaliyyəti tədrisdir və təhsilin birləşməsi amilləri istehsal amillərindən daha zəifdir, buna görə də bəzən vahid komanda toplaşımı: hər kəs özbaşına iş görür. Tələbə qrupları həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi liderlər sistemi vasitəsilə özünüidarə əsasında fəaliyyət göstərir və müəllim tərəfindən müəyyən nəzarət tədbirlərinə məruz qalır. Burada aşağıdakı kimi sosial-psixoloji hadisələr özünü göstərir:

— “kollektiv təcrübə və əhval-ruhiyyə” – fərdlərin komanda şəklində ətraf aləmdə baş ve-

rən hadisələrə emosional reaksiyası; kollektiv əhval-ruhiyyə komandanın fəaliyyətini stimullaşdırma və ya maneə törədə bilər, münaqişələrə səbəb ola bilər, nikbin, laqeyd və ya narazılıq əhval-ruhiyyəsi ola bilər;

— “kollektiv rəylər” – mühakimələrin, kollektiv həyat məsələlərinə baxışların oxşarlığı, müəyyən hadisələrin, qrup üzvlərinin hərəkətlərinin bəyənilməsi və ya rədd edilməsi;

— təqlid, təklif və ya uyğunluq hadisələri, rəqabət fenomeni - fəaliyyətlərinin nəticələrinə emosional olaraq canfəşanlıq edən, uğur qazanmağa çalışan insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə forması.

Tələbə yaşlarında həmyaşıdları ilə ünsiyyət gənclərin status və rolları mənimsəmələri, yeni sosial mühitdə ünsiyyət bacarıqları və ünsiyyət üslublarını inkişaf etdirmələri üçün bir vasitədir. Bu ünsiyyətin qrupa aidiyyəti, muxtariyyəti, emosional rifahı və sabitliyi haqqında məlumatlı olmasına kömək edən bir növ emosional təmas kimi çıxış etməsi də vacibdir.

Qrupda ünsiyyətin effektivliyi şəxsi və sosial-psixoloji şəraitdən və ilkin şərtlərdən asılıdır. Psixologiyada bunlara aşağıdakılar daxildir: ünsiyyətin məqsədlərini aydın başa düşmək; müvafiq motivlərin olması; rabitə vasitələrinə malik olmaq; tələbələrin ünsiyyət bacarıq və biliklərinin formalaşdırılması.

Tələbə qrupunda mikroqrupların öyrənilməsi, onları ayırd etmək bacarığı kuratorun işinin tərkib hissəsidir. Mikroqrup daxilində onların öz normaları və qrup həyatının qaydaları müəyyən edilir və bu qruplarda ən çox dəyişikliklərə məhz mikroqrup məruz qalır. Yeni qrupa daxil olan tələbə ilk növbədə onu qəbul edəcək və davranışını bəyənəcək mikroqrup seçimi qarşısında qalır. Müəllim öz işində mikroqrupun, xüsusən də dominant mövqe tutanların reaksiyasını nəzərə alaraq hərəkət etməlidir.

V.V. Boyko metodikasından istifadə edərək tələbələrdə (4 qrup) empatiya səviyyəsini öyrənməyə çalışdıq. Respondentlərin 10%-nin çox yüksək səviyyədə, 60%-nin orta səviyyədə empatiyaya sahib olduğunu, respondentlərin 30%-nin isə lazımi səviyyədə qiymətləndirilmədiyini müəyyən etdik. Əsasən, tələbələr semantik məqamları qorumaqla başqa bir insanın dünyasına nüfuz edə və başqalarının əhval-ruhiyyəsindəki dəyişikliklərə həssaslıqla özünü onun yerinə qoya bilirlər. Başqa bir insanı dərinədən və dəqiq başa düşmək, onun təcrübələrini özününkü kimi hiss etmək, eyni zamanda öz problemlərini dərk etməyə kömək edən dərin nəzakət, şübhəsiz ki, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edir (2).

Tədqiqat qrupunda münasibətlərə dair sorğu aşağıdakıları göstərdi: respondentlərin 60%-i ümumiyyətlə öz qruplarından və orada yaranan münasibətlərdən razıdır, 40%-i münasibətlərdə nəyisə dəyişmək arzusundadır. 35%-i sinif yoldaşları ilə mehriban münasibət qurub, 65%-i qrupun bütün üzvləri ilə eyni şəkildə ünsiyyət qurur, o qədər də yaxın deyil, amma tam ayrı da deyil.

Qrup üzvlərinin onlara təsirinin mahiyyəti ilə bağlı respondentlərin bəzi ifadələrini təqdim edək: “Sinif yoldaşlarımla ünsiyyətdə olanda daha açıq gözlü oluram. Bu, mənə insanın əsl emosiyalarını görməyə kömək edir”; “Sinif yoldaşlarımla ünsiyyət başqalarına və özümə qarşı hörmətli münasibət formalaşdırmağa kömək etdi.

Adından, statusundan, vəzifəsindən və yaşından asılı olmayaraq hər kəsə hörmətlə yanaşmaq lazımdır”; “Qrupun şəxsləri ilə ünsiyyət mənə bir çox həyati vəziyyətlərə nikbin baxmaq bacarığını inkişaf etdirdi”; “Qrupum sayəsində başqa insanları dinləməyi və eşitməyi öyrəndim, başqalarının çatışmazlıqlarına daha dözümlü oldum”; “Qrupla ünsiyyət mənə özümü anlamağa, bilmədiyim şeyləri özüm üçün kəşf etməyə kömək etdi”. Tələbələrin bəziləri insanlardan məyus olduqlarını, onların “kölgə” tərəfini görərək, insanlara nifrət, fərdiyyətçilik, təşəbbüs göstərmək istəməmələrini formalaşdırdıqlarını bildirdilər. Unutmayaq ki, rifah,

psixi sağlamlıq, təhsil və gələcək peşə fəaliyyətinin məhsuldarlığı, tələbənin özünü həyata keçirmə dərəcəsi şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin xarakterindən, xüsusiyyətlərindən və uğurundan asılıdır. Tədqiqat göstərir ki, universitetdə tələbə qrupunda rahat münasibətlərin formalaşmasına töhfə verən əlverişli psixoloji iqlim yaratmaq lazımdır; tələbələrə birləşdirmək üçün tədbirlər keçirilməlidir, çünki yalnız yüksək inkişaf səviyyəsinə malik bir komandada ən yaxşı xarakter əlamətlərinin formalaşması üçün ən əlverişli imkanlar yaradılır.

Məqalənin aktuallığı. Ünsiyyət prosesində insan həm ətrafdakıları, həm də özünü özünü dərk edir sosial təcrübə qazanır. Tələbə kollektivində simpatiya və antipatiya, sağlam psixoloji iqlim şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tələbə mühitində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müəyyən sistemi, (qeyri-formal) kiçik qruplar formalaşır. Şəxsiyyətin ünsiyyət mədəniyyətinin bir hissəsi kimi ünsiyyətə tələbat mühüm rol oynayır. Ünsiyyətdə simpatiya və antipatiya münasibətləri özünü təzahür etdirir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. Psixologiya. B., 2002.
2. İnsanı tanımağın yolları. Praktiki psixologiya. B., 2011.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. М., 2001.
4. Куликов А.В. Психология личности. СПб., 2000.
5. Мороз В.А., Антюшина Т.Ю. Межличностные отношения студентов, влияющие на процесс становления личности// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. № 11-4, 2016. С. 735-739.

Г.Н. Гахраманова

Роль межличностных отношений в формировании личности студента

Резюме

Становление человека тесно связано с обществом, в котором он живет, и системой отношений, в которых он участвует. В обществе взаимоотношения принимают форму деловых и личных отношений и обуславливают взаимодействие. В студенческой среде формируется определенная система межличностных отношений, формируются малые (неформальные) группы. Общеизвестно, что среди множества потребностей особое значение имеет потребность в общении как неотъемлемая часть культуры общения личности. В общении человек познает не только окружающих, но и самого себя, приобретает опыт социальной жизни.

G.N. Gahramanova

**The role of interpersonal relationships
in the formation of student personality**

Summary

The formation of an individual is closely connected with the society in which he lives and the system of relations in which he participates. In society, mutual relations take the form of business and personal relations and condition the interaction. A certain system of interpersonal relationships is formed in the student environment, small (informal) groups are formed. It is well known that among the many needs, the need for communication is especially important as an integral part of an individual's culture of communication. In communication, a person learns not only those around him, but also himself, and acquires the experience of social life.

Redaksiyaya daxil olub: 03.04.2022